

TILSHUNOSLIKDA GRADATSION MA'NOLARNING ILMIY TADQIQI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.090>

Aslonova Husnida Botirjon qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zbek va koreys tilshunosligida gradatsion ma'nolarning ilmiy tadqiqiga bag'ishlanadi. Gradatsiya o'zbek tilshunosligida ham koreys tilshunosligida ham ifodani bosqichma bosqich kuchayib yoki kamayib borishini bildiradi. Ikki tilda ham gradatsion ma'nolar keng qo'llanilib, koreys tilida ko'proq adabiy asarlarda yanada kuchliroq emotsiya berishda foydalaniladi. Maqolada o'zbek va koreys tilshunoslarining aynan gradatsiya yuzasidan olib borgan tadqiqotlari xulosalari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: gradatsiya, klimaks, antiklimaks, graduonimiya, emotsiya

SCIENTIFIC RESEARCH OF GRADATIONAL MEANING IN LINGUISTICS

Aslonova Husnida Batirjon kizi
Uzbekistan State University of World Languages

Abstract: This article is devoted to a scientific study of gradational meanings in Uzbek and Korean linguistics. Gradation in both Uzbek and Korean linguistics denotes the gradual intensification or attenuation of expression. In both languages, gradational meanings are widely employed; however, in the Korean language they are more frequently used in literary works to convey a stronger emotional nuance. The article presents the findings of Uzbek and Korean linguists concerning the phenomenon of gradation.

Keywords: gradation, climax, anticlimax, graduonymy, emotion

KIRISH

Gradatsiya lotincha so'zdan olingan "gradata" bosqichma-bosqich kuchaytirish degan ma'noni anglatadi. Uning ikki turi mavjud: klimaks (ko'tarilish), antiklimaks (pasayish). Gradatsiya bu - nutq parchalaridan biri ikkinchisining ma'nosini kuchaytirib borishdan iborat uslubiy jarayon. Badiiy adabiyotda holatlarni, tuyg'u va kechinmalarni qiyoslashda, his-hayajonlar junbushini to'liq ifodalashda gradatsiya usulidan foydalaniladi. Adabiyotlarda gradatsiya xususiyatlariga ko'ra turlicha tasnif qilinadi: mohiyatiga ko'ra: ko'tariluvchi gradatsiya va pasayuvshi gradatsiya; ifoda

usuliga ko'ra: mantiqiy, emotsional va miqdoriy gradatsiya; ifoda materialiga ko'ra: leksik gradatsiya va sintaktik gradatsiya [A.B. Maxamadtoirova, 2021:77].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Hozirgi kunga qadar gradatsiya bevosita graduonimiya termini bilan nomlanmagan bo'lsa-da, shu kabi hodisani ko'plab olimlar (N.Grech, G.Pavskiy, A.Potebnya, A.Nikulin, V.Vinogradov, N.Arutyunova, Y.Volf, I.Ubin, B.Norman, E.Sepir, D.Bolindjer, R.Boyar) o'z ilmiy izlanishlarida tahlil etishgan. Ular aks ettirgan belgi darajalari Arastu davridan to hozirgi paytgacha graduonimiyani tadqiq etishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Ba'zi bir daraja va me'yorni anglatuvchi so'zlarni tadqiq etish E.Sepir, D.Bolindjer, Y.Krjijkova, Y.Sheygol, A.Baranova, T.Markelova, I.Turanskiy kabi olimlar orasida keng tarqalgan. Aksariyat tilshunoslar graduonimiya hodisasini miqdor, belgi, intensivlik, iyerarxik munosabatlar, dennotativ va konnotativ makroelementlar asosida shakllanishi hamda gradosemaning zarur element sifatida yuzaga chiqishini qayd etishgan [N.P. Dustmamatova, 2023:12].

Graduonimiya hodisasi borasidagi ilk izlanishlar Arastu bilan bevosita bog'liq, u o'z tadqiqotlarida 10 ta kategoriyani (substansiya, miqdor, sifat, munosabat, vaqt, makon, holat, o'rin, harakat, kechinma) ajratish barobarida qiyoslash va miqdor kategoriyalaridan tashqari ular sirasiga sifat kategoriyasini kiritgan, ularning ba'zi hollarda ortiqroq/kamroq darajaga ega ekanligini ta'kidlab, nafaqat darajalanish mexanizmi, balki darajalanishga moyil bo'lgan so'zlar kategoriyasi, ya'ni daraja obyektini ham belgilab bergan. Ushbu so'zlar kategoriyasiga belgi va xususiyat kategoriyalarini kiritgan va *ko'p/kam* tushunchalari bir-biri bilan qiyoslanishi, belgi va xususiyatlar ko'proq/kamroq darajada bo'lishi bilan bir qatorda "o'ziga nisbatan qarama-qarshilikda bo'lishi va ortiq yoki kam darajada qo'llanishi mumkin"ligini ta'kidlagan [N.P. Dustmamatova, 2023:12-13].

N.Trubetskoy va R.Yakobson tadqiqotlariga nazar soladigan bo'lsak, ularning fikricha, gradatsiya fonologiya sohasida ham yuz berishi tabiiy hol sanaladi. N. Trubetskoy va R. Yakobson fonemalardagi muayyan belgining ko'p/kamlik darajasi asosida ularning o'zaro zidlanishlarini fonemalarning gradual oppozitsiyalari sifatida talqin etishgan. Fonemalarning gradual oppozitsiyasini aynan tovushlarning jarangli/jarangsiz, qattiq/yumshoqlik xususiyatiga qarab dajalash orqali yoritib berishganining guvohi bo'lish mumkin [Трубецкой Н.С.,1960:372; Якобсон Р., Фант Г.М., Халле М., 1962:173-186].

O'tgan asrda graduallashishda me'yor va ularning qutblarini tadqiq etgan E.Sepir graduonimiya hodisasini psixologik jarayon sifatida ham o'rganib, hissiyotlarning ortishi/kamayishiga ko'ra *mantiqiy, psixologik, lingvistik* darajalanish turlariga ajratganligi tilshunoslikda gradatsiya tushunchasiga o'zgacha ko'z bilan qarashga turtki bo'ldi. U graduonimiyani psixologik jarayon sifatida belgi va

miqdordan oldin inson tafakkurida shakllanishini asoslagan. E.Sepirning fikricha, har bir shaxs vaziyatni turlicha tafakkur etadi va munosabat bildiradi. Aynan bildirayotgan munosabat darajasi hammada har xil namoyon bo'ladi. Shu sababli tillarda doim farq bo'ladi [Сэпир Э.,1985:43-78]. Olimning gradatsiya yuzasidan bildirgan fikrini tahlil qiladigan bo'lsak, haqiqatdan ham, darajalanish hodisasi ruhiyat va emotsiya bilan uzviy bog'liq. Gradatsiya hodisasi nutqda har bir so'zlovchida har xil yuz beradi. Chunki nutq tildan farqli ravishda xususiy hisoblanadi. Voqea-hodisani anglash va unga nisbatan emotsiya bildirish ham turlicha bo'lib, har bir inson o'z emotsiyasini har xil darajalaydi. Kim uchundir katta ahamiyatga ega bo'lgan narsa boshqa bir kishi uchun unchalik ahamiyat kasb etmasligi mumkin. Shundan kelib chiqib bir xil vaziyat ikki inson uchun kuchli yoki kuchsiz emotsiya berishi mumkin.

Rus tilida gradatsiya hodisasi haqida olib borilgan ilmiy izlanishlarga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, Y.Beloglazova til turli vositalarining gradual funksiyasi, uni hosil qilishda kommunikativ maqsad, kontekst, nutqiy vaziyat muhim o'rin tutishini ta'kidlab, sodda gaplar tuzilishida gradual bog'lovchilar, qo'shma gaplarda atributiv-ajratuvchi tobe gaplar va sodda nominativ gaplarning o'rni, gradual funksiyaga kommunikativ maqsad, kontekst, nutqiy vaziyatlar sabab bo'lishini keng tahlil qilib bergan. Y. Beloglazova olib borgan tadqiqoti natijasida rus tilida 32 ta prefiks, 34 ta suffiks gradual funksiyani ifodalashini aniqlashga erishgan [Белоглазова Е.В., 2003:14-16]. N. Fedyayeva esa graduonimiyaning tuzilishini chuqur tahlil qilgan bo'lib, u gradatsiya hodisasi graduallashuvchi subyekt, graduallashuvchi obyekt, gradual belgi, gradual shkaladan tashkil topganligi haqida o'z nazariy qarashlarini bayon etgan.

Koreys tilshunosligida 수사법 degan tushuncha bo'lib, aynan gradatsiya hodisasi mana shu 수사법 tarkibiga kiradi. Koreys tilshunosligi va adabiyotshunosligida gradatsiya hodisasini o'rganishdan oldin 수사법 tushunchasi bilan yaqindan tanishib chiqish talab etiladi. Koreys tilshunos olimlari tomonidan shu kunga qadar 수사법 keng qamrovda o'rganilgan bo'lib, quyida ularning olib borgan tadqiqotlari natijasi va nazariy xulosalari bilan tanishib chiqishni joiz deb bildik.

Wu Chunzhi (오춘지) o'zining tadqiqot ishida 수사법 ni adabiy termin sifatida ta'riflab, effektiv va go'zal ifoda yaratish uchun gap va tilni bezatuvchi usul deb izohlagan. Uning aytishicha, Koreya universiteti lug'atida ham 수사법 adabiy termin sifatida keltirilib, "effektiv va go'zal ifoda uchun nutq va matnni bezatuvchi usul"-deb ta'riflangan [Wu Chunzhi (오춘지), 2023:294]. Ilmiy tadqiqot ishlardan tashqari koreys tili darsliklarida ham 수사법 ga turlicha ta'rif berilib, uning xususiyati va ahamiyati to'g'risida izohlar keltirilib o'tilgan. Han Gae-jun (한계전) ning fikricha, to'g'ri foydalanilgan so'z va gap yasash usuli gap tuzishda muhim unsur sanaladi.

Lekin faqat to'g'ri so'zni qo'llash bilangina maqsadga erishib bo'lmaydi. Yanada effektiv ifodaga erishish uchun esa, turli ifoda usullaridan foydalanish talab etiladi. [Han Gae-jun (한계전),2002:247]. Lee Sam Hyung (이삼형)ning ta'kidlashicha, qobiliyatli yozuvchi asosiy mazmun yoki matn mavzusi, qolaversa, muallifning asarni yozishdan maqsadini yuqori natijada yoritib berish uchun turli ifoda usullaridan foydalanadi. Ritorika esa o'xshatish, o'zgartirish, ta'kidlash turlariga bo'linishi haqida fikr bildirgan [Lee Sam Hyung (이삼형),2011:174]. Song Ki-Han (송기한) yaxshi matn yaratish uchun ma'lumotning o'zi kamlik qilishini aytib o'tgan. Olimning fikricha, matn mazmuni va mavzusi, shuningdek, muallifning matnni yozishdan ko'zlagan maqsadini to'laqonli o'quvchiga yetkazib berish uchun yozuvchi turli ifoda usullaridan unimli foydalana olish qobiliyatiga ega bo'lishi, asosan, o'xshatish, o'zgartirish, ta'kidlash usullarini yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi lozim[Song Ki-Han (송기한), 2011:172]. Kim Jin-su (김진수) ning fikricha, matnda qo'llaniladigan turli ifoda usullarini o'rganish matnni keng va chuqur tushunishda yordam beribgina qolmay, balki, bizning fikrimiz yoki emotsiyamizni effektiv ifoda etishda juda qo'l keladi [Kim Jin-su (김진수),2017:10]

NATIJALAR

Yuqoridagi gradatsiya yuzasidan bildirilgan fikrlarni tahlil qiladigan bo'lsak, haqiqatdan ham, darajalanish hodisasi ruhiyat va emotsiya bilan uzviy bog'liq. Gradatsiya hodisasi nutqda har bir so'zlovchida har xil yuz beradi. Chunki nutq tildan farqli ravishda xususiy hisoblanadi. Voqea-hodisani anglash va unga nisbatan emotsiya bildirish ham turlicha bo'lib, har bir inson o'z emotsiyasini har xil darajalaydi. Kim uchundir katta ahamiyatga ega bo'lgan narsa boshqa bir kishi uchun unchalik ahamiyat kasb etmasligi mumkin. Shundan kelib chiqib bir xil vaziyat ikki inson uchun kuchli yoki kuchsiz emotsiya berishi mumkin. Shuningdek, O. Bazarov o'zining doktorlik dissertatsiyasida frazemalardagi darajalanishga ham alohida to'xtalib o'tgan. "Emotsional reaksiya chuqur yoki yengil-yelpi bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra "emotsiyaning kuchli-kuchsiz darajada kechish" semasi ajratiladi. Emotsiya odatda uzoq davom etmaydi. Ana shu asosda "ma'lum muddat davom etish" semasi ajratiladi: ta'bi xira, ta'bi tirriq-kayfiyat, salbiy, kuchsiz daraja, qisqa muddatli. Ta'bi xira, dili siyoh, bag'ri qon: har uch frazemada "xafalik" ma'nosi anglashiladi, lekin "xafalik" ta'bi xirada- boshlang'ich bosqichda (bir oz), dili siyohda normal holatdan yuqoriroq (normadan kuchliroq darajada), bag'ri qonda eng yuqori bosqich (o'ta kuchli darajada). Shunga ko'ra ta'bi xira frazemasi "kayfiyati bir oz yomon" ma'nosini; bag'ri qon "g'am-alam, iztirob bilan to'lib toshgan" ma'nosini anglatadi [O.Bazarov.,1997:145]

XULOSA

Gradatsiya bu - nutq parchalaridan biri ikkinchisining ma'nosini kuchaytirib borishdan iborat uslubiy jarayon. Badiiy adabiyotda holatlarni, tuyg'u va kechinmalarni qiyoslashda, his-hayajonlar junbushini to'liq ifodalashda gradatsiya usulidan foydalaniladi. To'g'ri foydalanilgan so'z va gap yasash usuli gap tuzishda muhim unsur sanaladi. Lekin faqat to'g'ri so'zni qo'llash bilangina maqsadga erishib bo'lmaydi. Yanada effektiv ifodaga erishish uchun esa, turli ifoda usullaridan foydalanish talab etiladi. Aynan shunday usullardan biri sifatida gradatsiya maydonga chiqadi. Bildirilayotgan fikr gradatsion usulda ifoda etilsa, yanada jonliroq va tabiiyroq namoyon etiladi. Natijada tinglovchining yoki kitobxonning e'tiborini o'ziga torta oladi. Shunday ekan, gradatsiyadan nafaqat adabiyotda, balki, nutqda ham keng foydalanish yuqori natija beradi. U suhbatni yanada tabiiy va mazmunli chiqishi, tinglovchining diqqatini tortib ishontirishga katta yordam beradi. Chiroyli va ma'noli nutq so'zlamochi bo'lgan har qanday inson gradatsiya usulidan xabardor bo'lishi va u usuldan kerakli joyda yetarli darajada foydalana olishi lozim. Shuning uchun ham gradatsiya har bir til tilshunosligida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O. Bazarov. O'zbek tilshunosligida darajalanish. Diss.-1997.-B.145.
2. N.P. Dustmamatova. O'zbek va rus tillarida graduonimiya. Diss. Tashkent-2023. 163 b.
3. A.B. Maxamadtoirova. Hozirgi xitoy tili qiyoslash konstruksiyalarida gradatsiya munosabati. Toshkent, 2021.-77 b.
4. Белоглазова Е.В. Градуальная функция разноуровневых средств языка в формировании диктумного содержания предложения. Дисс. ... канд. филол. наук. - Саранск, 2003. - С.14-16.
5. Березницкая П.П. Типология и структура градуальных полей в русском языке. Дисс. ... канд. филол. наук. - Краснодар, 2004. - 20 с.
6. Сэпир Э. Градуирование: семантическое исследование // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16: Лингвистическая прагматика. - М.: Прогресс, 1985. - С.43-78
7. Колесникова С.М. Категория градуальности в современном русском языке. Дисс. ... докт. филол. наук. -М., 1999. - С.3.
8. Федяева Н.Д. Языковой образ среднего человека в аспекте когнитивных категорий градуальности, дуальности, оценки, нормы. Дисс. ... канд. филол. наук. - Омск, 2003. - С.24.
9. Galperin I. Stylistics. - М.: Высшая школа, 1977. - 334 с.
10. 오춘지. 남한-북한-중국 조선적 수사법 교육 비교 연구. 한국어문교육 제43호. 고려대학교 한국어문교육연구소.2023.-P.294.
11. 한계전 외. 고등학교 작문.2002.- P.247.

12. 이삼형 외. 고등학교 작문I.2011.-P.174.
13. 송기한 외. 고등학교 작문I.2011.-P.172.
14. 김진수 외. 중학교 국어 1-1.2017.- P.10.
15. Словарь литературоведческих терминов. Москва: Просвещение. 1974-
C.139.